

АПЕЛЯТИВИ У ПРИВАТНИХ ЛИСТАХ XVIII СТ.

Т.В. Мигун, студентка групи ФУБ-1-14-4.0д, IV курс, спеціальність «Філологія (українська мова і література)».

Науковий керівник: Т.Л. Видайчук, доцент кафедри української мови, кандидат філологічних наук.

У статті розглянуто апелятиви з приватних листів XVIII ст.; встановлено їх граматичні та функціональні характеристики; виявлено, що типовими граматичними презентантами виступають форми кличного відмінка.

Ключові слова: апелятив; вокатив; кличний відмінок.

Актуальність та доцільність дослідження. Специфічною рисою системи української мови є наявність апелятивів, що маркуються граматично – формою кличного відмінка. У граматичній структурі мови цей відмінок виділяється морфологічними, синтаксичними та просодичними засобами [5; 3].

Свої перші комунікативні потреби людина задовольняла не лише за допомогою імперативних дієслів, а й шляхом використання вокатива імені. На думку В. І. Карасика, вокатив є мовною універсалією, що відображає специфічні національно-культурні особливості мов, неоднорідних за своєю природою [4, с. 196].

Історико-лінгвістичні дослідження свідчать, що в ролі апелятива конструкція кличного відмінка була поширена в слов'янських мовах і вживалася у звертаннях в однині іменників чоловічого та жіночого роду варіативно. У множині для вираження звертання вживався не окремий кличний відмінок, а форма номінатива. Згодом відбулася нерівномірна втрата вокатива в різних східнослов'янських діалектах [1, с. 118].

На письмі найдавніші фіксації апелятива найбільшою мірою представлені в одному із жанрів старої літературної мови, найбільш типовому для періоду XVIII ст. – епістолярному або жанрі приватного листування. Хоча його зародження припадає, мабуть, ще на період Київської Русі.

Мета роботи полягає у з'ясуванні граматичних та функціональних характеристик апелятива у приватних листах XVIII ст.

Відповідно до мети сформовано такі **завдання**:

- на основі наявних у науковому обігу теоретичних досліджень з історичної та сучасної граматики української мови визначити характеристики кличного відмінка як основного граматичного репрезентанта апелятивів;
- виокремити апелятиви у текстах приватних листів XVIII ст. та охарактеризувати граматичні особливості цих форм у староукраїнській мові;
- визначити функціонально-стилістичний статус апелятивів у приватних листах XVIII ст.

Матеріалом дослідження стали Приватні листи XVIII ст. / підгот.: В. А. Передрієнко ; відп. ред.: М. А. Жовтобрюх ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні . – К. : Наукова думка, 1987 . – 173 с. – (Пам'ятки української мови).

Виклад основного матеріалу дослідження. *Апелятив* – мовний засіб, за допомогою якого здійснюється звертання. Ніщо так не свідчить про мовну неграмотність, як ігнорування кличного відмінка при звертанні, окремої форми, яка була успадкована від праслов'янської мови-основи та здавна використовувалася в українській мові [1]. Кличний відмінок виконує в реченні апелятивну функцію, тобто функцію звертання до адресата мовлення. Значення звертання до особи виражене за допомогою флексії, нормативний вибір якої засвідчує шанобливе ставлення до адресата, турботу про його інформаційний комфорт, мовну пильність [2].

Зараховуючи кличний відмінок до грамем категорії відмінка, варто подати його дефініцію. *Кличний відмінок* або *вокатив* – відмінкова форма іменника для вираження звертання до особи чи предмета, позначених цим іменником. Кличний відмінок або вокатив, за змістом і синтаксичними функціями близький до називного відмінка. Частина його форм, зокрема іменники середнього роду та іменники в множині, подані через називний відмінок, флексію мають іменники чоловічого та жіночого роду, які здебільшого є назвами осіб: «Розмахніться дужче, *теслі!* Дзвінко бийте, *ковалі!*» (М.Рильський).

Одним із жанрів старої літературної мови, найбільш типовим для періоду XVIII ст., є епістолярний або жанр приватного листування. Для приватних листів

того часу характерне широке використання іменників у формі вокатива, що є ознакою пам'яток епістолярного жанру: *матко до(б)род Ђйко*; *мнѢ ласкавая приятелко*; *сестрыце*; *доброд Ђю... нне швакгре и брате*; *Милий мой сестре(н)че, нне сотнику по(л)ковы(й) перея(с)лавский!*; *Моя милостивая цятусю и доброд Ђйко!*; *нне дя(д)ку и доброд Ђю*; *о(т)че*; *Петрусенку, серце!* [6, с. 8].

У листах апелятиви функціонують у двох основних морфологічних різновидах: у кличному й називному відмінках. Найбільш поширеним (80%) є вживання традиційного і природного для української мови кличного відмінка. Називний відмінок вживається рідше, переважно в посланнях до російськомовних адресатів.

Розглянемо детальніше випадки вживання апелятивів у приватних листах XVIII століття.

Для звертання до адресатів автори найчастіше використовують: займенники *ти/Ви*, непрямі найменування осіб, власні назви (особові імена, варіанти імен, прізвиська, імена по батькові, прізвища адресатів), загальні назви, серед яких вирізняються: 1) назви спорідненості і свояцтва, вжиті в прямому й переносному значенні; 2) назви осіб за фахом, родом діяльності, посадою; 3) усталені в суспільстві номінації, що функціонують як етикетні; 4) кваліфікативні назви осіб, персоніфіковані найменування, що дають якісну й оцінну характеристику адресатові, виражають емоційне ставлення до нього з боку автора послання. Вибір того чи іншого звертання в кожній конкретній ситуації спілкування зумовлюється різними факторами: ступенем знайомства з адресатом, характером суб'єктно-адресатних відношень, соціальними характеристиками комунікантів, тональністю спілкування. Важливе значення мають також індивідуальні особливості комунікантів, їхні особисті уподобання.

1. Власні назви (особові імена, варіанти імен, прізвиська, імена по батькові, прізвища адресатів): *Стєфанъ Ширай!*; *Ялоцкая*; *Шырай*; *Цятусю*; *Стєфанє Шираяй*; *ӨєЎдоръ*; *Алезєю Семє(н)товъски(й)*; *Н.Н. Демянови(ч)*; *баришовскій*; *Скорупа*.

Варто зазначити, що у приватних листах XVIII ст. звертання по батькові не виявлені. Адже, на початку XVIII ст. по батькові називали себе хіба що руські князі. Дрібна шляхта і козаки називали себе за прізвищем, ім'ям гербу і власним ім'ям, у звичайному народному побуті по батькові теж не використовували.

Поруч з офіційними повними документальними іменами активно використовуються розмовно-побутові їхні варіанти (усічені, усічено-суфіксальні, суфіксальні), які репрезентують характер стосунків комунікантів. Подібні звертання не лише виражають інтимність, теплоту стосунків комунікантів, а й збагачують мовленнєвий етикет українського народу.

2. Назви спорідненості та свояцтва. Ключовим поняттям сім'ї є спорідненість, тобто зв'язок між людьми, зумовлений спільністю їхнього походження, що виникає на основі відношень шлюбу і поріднення. Розрізняють два види спорідненості: природну, тобто визначену генетичною близькістю, і соціальну, що являє собою суспільно прийнятну систему формування родинних відносин: Любезный мой п(а)не *швакгре* и *братє!*; МцѢ п(а)не *сватє* и *благодѣтелю!*; Наймильшій мой *сину* п(а)не *ӨєШдорь!*; Мило(с)тивѢйшій мой *родителю!*; Мило(с)тивая мнѢ *матко* до(б)родѢйко!

Як бачимо, поруч з назвами спорідненості та свояцтва, майже завжди вживаються прикметники: *Любезный мой*; *Наймильшій*; *Мило(с)тивѢйшій*.

3. Назви осіб за фахом, родом діяльності, посадою.

Назви осіб за родом діяльності, фахом, посадою, як і назви осіб за іншими рисами, виконують функцію ідентифікаторів особи.

У приватних листах XVIII ст. найчастішими адресатами є полковники, губернатори, судді, писарі та сотники, що є характерним для тогочасного суспільного ладу. Можемо віднайти такі форми звернень до посадових осіб: Мо(с)цѢ пне *по(л)ко(в)нику* стародубо(в)ски(й), мнѢ ве(л)це премило(с)тиви(й) добродѢю! МцѢ пне *писарь* полковы(й) полтавски(й), мои велце мсѢвы(й) пне, сердечны(й) братє и блгодѣтель!

Найчастіше назви осіб на посадою чи фахом вживаються з етикетною лексемою *пан*, це є ознакою поваги та довіри між комунікантами, а також

свідчить про дотримання ними певної субординації: *панє* судия; *панє* сотнику; *панє* писар.

При зверненні до таких посадових осіб як писар, губернатор та полковник, вказується адміністративно-територіальна одиниця, до якої він належить: по(л)ко(в)нику *стародубо(в)ски(й)*; судия пол(ъ)ковий *чє(р)н Ђгов(ъ)ски(й)*; сотнику *баришовскій*; писарь полковы(й) *полтавски(й)*; хоружій полковій *черніговскій*.

4. Усталені в суспільстві номінації, що функціонують як етикетні.

До етикетних одиниць, які можуть виражати шанобливе та ввічливе ставлення до адресата, ми відносимо такі іменники як *пан*, *пан Ђ*, *добро(д)*, *патрон*, *блад Ђтелко*, *блгод Ђтелю*, *доброд Ђйко*. Первинне лексичне значення цих етикетних звернень відсутнє при вживанні їх у ролі етикетного засобу. Вони не називають самостійно конкретної особи, а тільки виступають дружнім, чи шанобливим звертанням.

Вони можуть супроводжуватися етикетними означеннями: *прємило(с)тив Ђ(й)ший*, *благоро(д)ный*, *мило(с)тывый*, *велики(й)*, *в(є)лцє зичливи(й)*, *всемилостив Ђйши(й)*, *вел(ъ)цє ласкави(й)*, *всє(г)да доз(ъ)наний*, *сєрдєчни(й)*, *велцє м(с)ц Ђ*, які підкреслюють достоїнства особи, до якої ми звертаємось.

А у мові листів XVIII ст. лексема *пан* виражає повагу, а також свідчить про ввічливе ставлення до співрозмовника. Наприклад: *Мой прємило(с)тив Ђ(й)ший блгод Ђтелю, м(с)ц Ђвый панє Стефанъ Ширай!*

Звертання *блад Ђтелко*, *блгод Ђтелю*, *добро(д)* та *доброд Ђйко* вважаються давніми почесними назвами осіб, які чинять добро, надають підтримку чи допомогу. Воно є шляхетним і зручним, бо можемо так звертатися як до знайомих, так і малознайомих людей: *М(с)ц Ђ пне Шырай, милостивый мнЂ доброд Ђю!*

Висновки. Апелятиви посідають вагоме місце серед вербальних одиниць, які допомагають налагодити контакт. Їх функціонування регульоване мовними та соціальними нормами. Саме іменні частини мови у формі кличного відмінка

найчастіше (у 80% аналізованих уживань) виконують у реченні апелятивну функцію – звертання до адресата мовлення. Значення звертання до особи виражене за допомогою флексії, нормативний вибір якої фіксує давно усталену традицію і окрему граматичну форму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Історія української мови. Морфологія / С.П. Бевзенко та ін.- К.: Наукова думка, 1978. – 539 с.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / Іван Вихованець. – К.: Наукова думка, 1987. – 230 с.
3. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук – 10.02.01 – українська мова / Ельвіра Ветрова. – Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 18 с.
4. Карасик В. И. Язык социального статуса / Василий Карасик. – М. : Гнозис, 2002. – 333 с.
5. Скаб М.С. Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика) : автореф. дис. ... доктора філол. наук – 10.02.01 – українська мова / Марія Скаб. – НАН України, Ін-т української мови. –К., 2002. – 36 с.
6. Приватні листи ХVІІІ ст. / підгот.: В. А. Передрієнко ; відп. ред. : М. А. Жовтобрюх ; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1987. – 173 с.

In the article appellents from private letters of the XVIII century are considered; their grammatical and functional characteristics are established; It was found out that the typical grammatical presenters are the forms of vocative.

Key words: appellate; vocative; klychnyy vidminok.